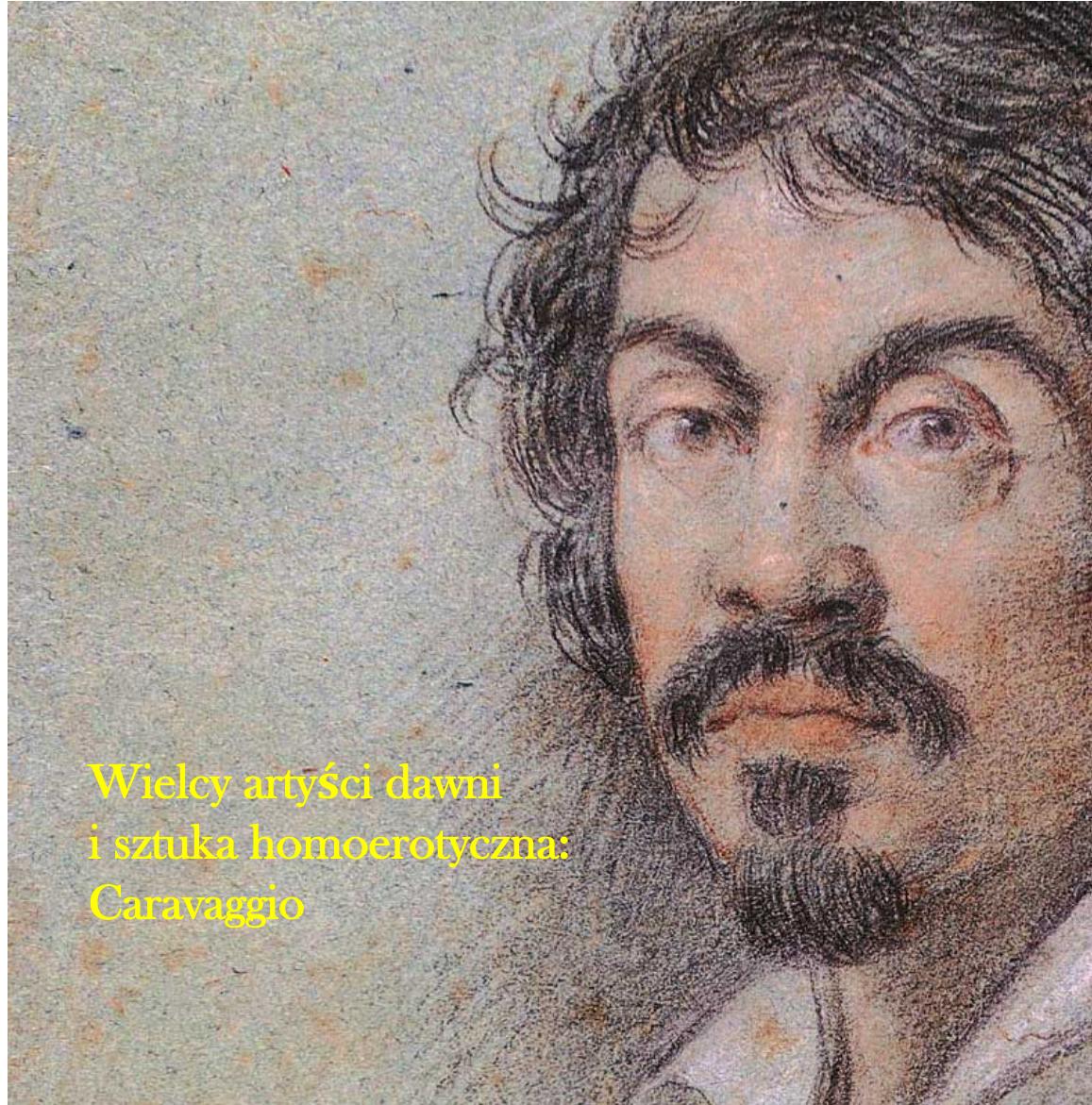

opracował

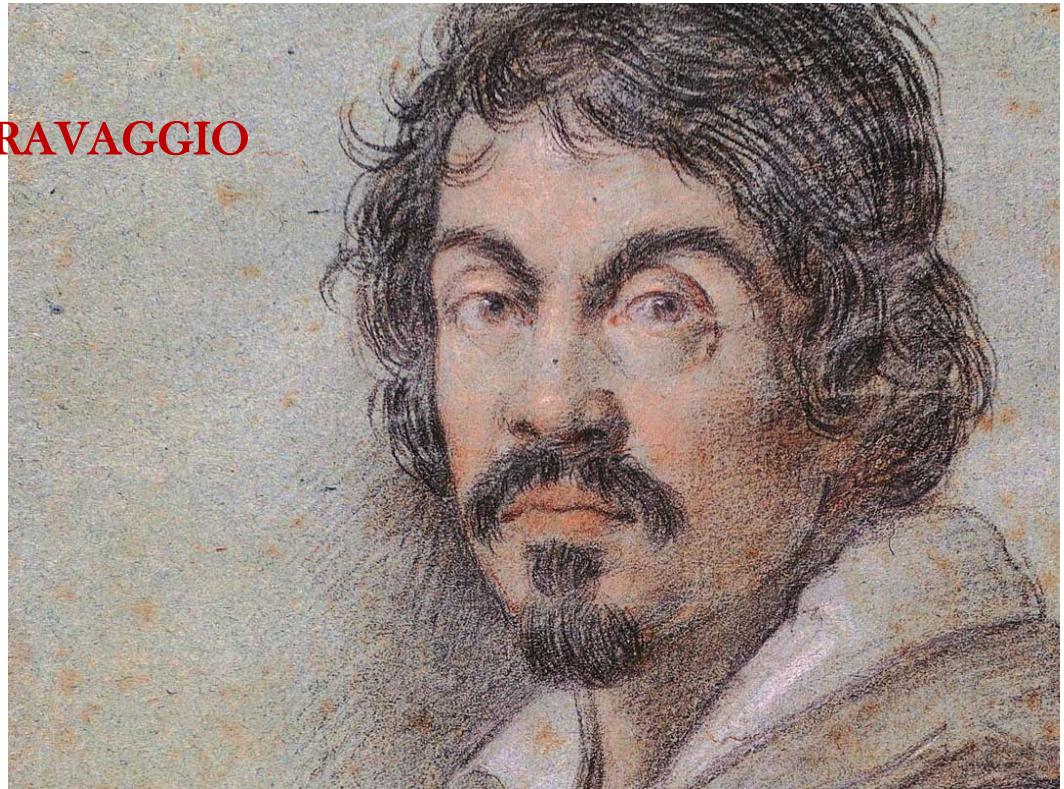
Prof. Antoni Ziembą

Uniwersytet Warszawski
Instytut Historii Sztuki

Wielcy artyści dawni
i sztuka homoerotyczna:
Caravaggio

MICHELANGELO MERISI da CARAVAGGIO

Pośród klisz, schematów czy stereotypów, w których opisuje Caravaggia dawna historiografia i biografistyka XVII-XVIII wieku oraz współczesna historia sztuki – obok kliszy artysty outsidera, wyrzutka społecznego, artysty z marginesu, awanturnika, buntownika, bezbożnika, łamiącego normy i tabu; kliszy po części prawdziwej, bo potwierdzonej źródłami opisującymi kolejne burdy, awantury, bijatyki i ekscesy, aż po morderstwo na Rannucciu Tomassonim w czasie gry w piłkę w 1606 roku – funkcjonuje wyobrażenie o Caravaggiu jako **homoseksualnym „dewiancie”**.

Słowa *dewiant* używam tu nie po to, by nim epatować. Zapozyczam je z klasycznej socjologii XX wieku, od Emila Durkheima i Roberta Mertona, na oznaczenie **dewianta społecznego**, czyli osoby łamiącej normę społeczną i przyczyniającej się do powstawania *anomii*, czyli stanu załamania ładu danej wspólnoty, społeczności (*nomos*).

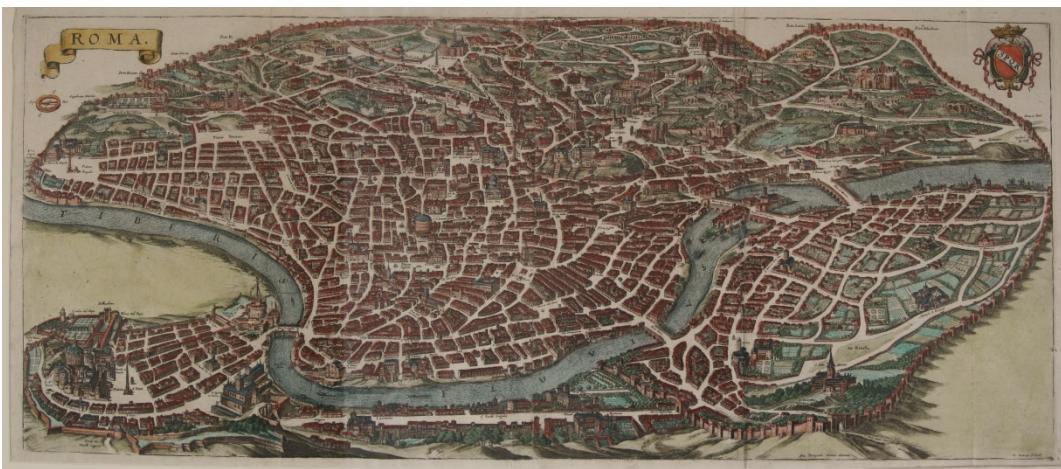
Socjologowie, a za nimi historycy sztuki, podkreślają, że rola dewianta nie zawsze była tylko negatywna, destrukcyjna, niszcząca oraz obarczona negatywnym piętnem (stygmatyzowana). Otóż, w pewnych sytuacjach i kręgach społecznych unormowana zbiorowość potrzebowała wręcz dewianta jako oznaki granicy między *nomos* a *anomią*, między normą a nienormalnością. Pozwalało to władczy i elicie władzy, utrzymującym „licencjonowanych” dewiantów, prezentować swą wyższość, władzę nad normatywnością społeczną, przywilej ustanawiania norm, ale i czasowego ich zawieszania. Skłaniało do otaczania protekcją i względnym immunitem takich osobników. Osobników spoza normy, zwyczajności – tak jak karły, błazny, egzotyczni czarnoskórzy paziowie itp. Posiadanie na dworze artysty dewianta wpisywało się w modną kulturę osobliwości, ostentację tego co niezwykłe, wymyślne i wyrafinowane, tego co jest *capriccio* – wyszukanym kaprysem lub *raritysem* – osobliwością. Artysta dewiant niejako stawał się okazem z dworskiej menażerii albo gabinetu osobliwości.

To pozwala zrozumieć, jak mogli w unormowanych restrykcyjnie społecznościami funkcjonować artyści i pisarze – awanturnicy, ekscentrycy, odmieńcy, niekiedy wręcz przestępcy i zbrodniarze, tacy jak Leonardo, Ficino, Michał Anioł, Cellini, Aretino, Caravaggio, Guido Reni i wielu jeszcze innych.

Topos Caravaggia homoseksualisty ma w historii sztuki dawną tradycję.

Już w 1951 roku Bernard Berenson głosił, że Caravaggio mógł być człowiekiem odmiennej orientacji seksualnej. Artykuły Herwartha Roettgena, publikowane od lat sześćdziesiątych (zwł. ten z 1975 roku), ustaliły model genderowej, homoseksualnej interpretacji osoby i twórczości malarza.

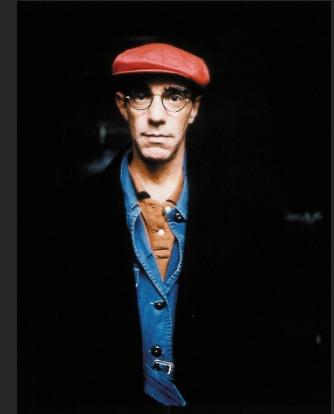
Christoph Frommer (1971) i David Posener (1976) na podstawie źródeł archiwalnych zrekonstruowali środowisko pierwszych zleceniodawców Caravaggia, czułych na tonację/modę na homoseksualność. Była to socjeta Rzymu lat 1595–1605 – rzymska elita wielkich arystokratów i kardynałów. Margaret Walters (1978) pisała: Caravaggio dostarczał swymi obrazami pożywki tej otwarcie homoseksualnej kulturze rzymskiej, wyrafinowanej, wysoko postawionej społecznie, możliwej i wpływowej.

A FILM BY DEREK JARMAN

Caravaggio

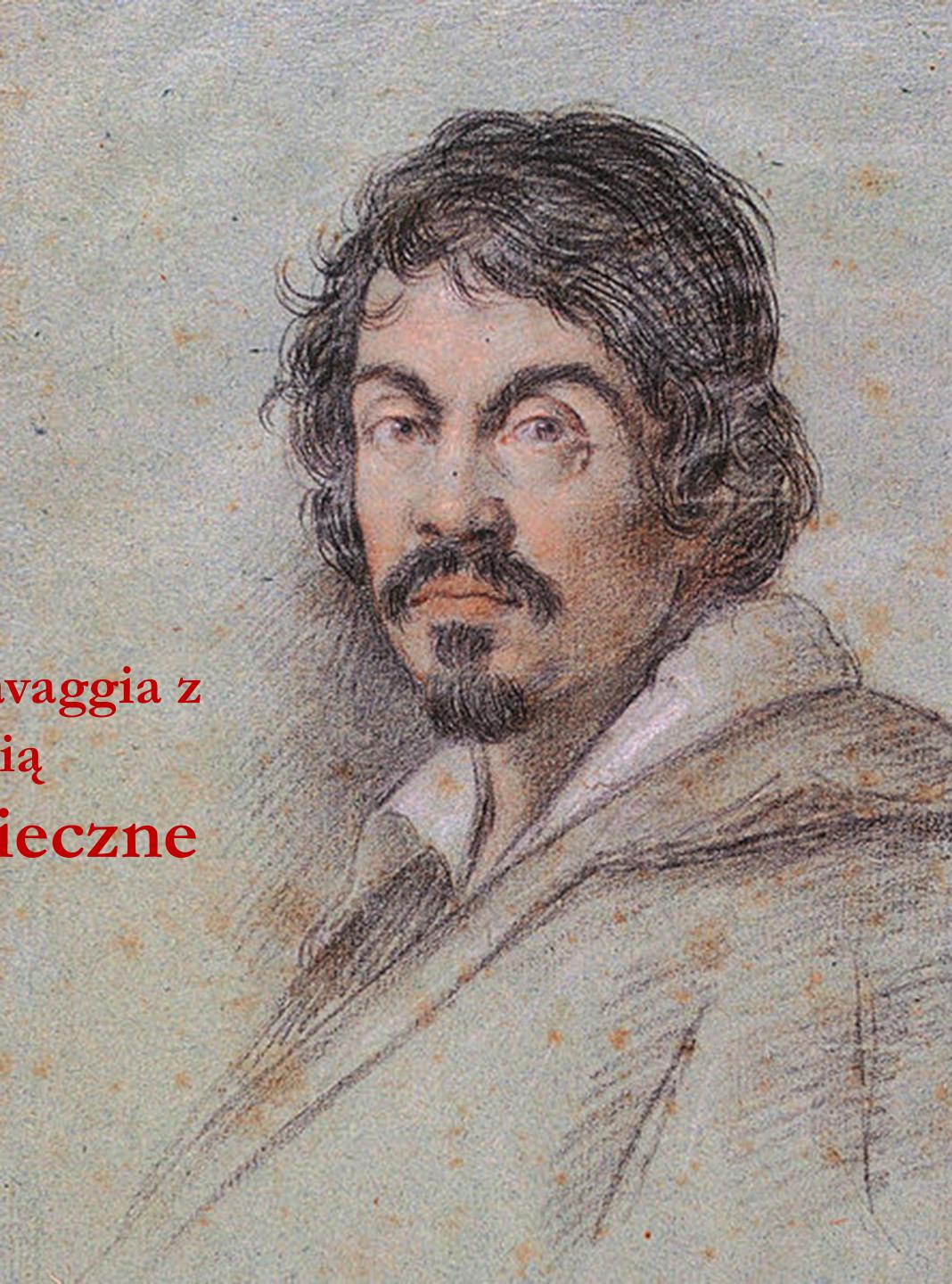
ZEITGEIST VIDEO

Wizerunek homoseksualnego Caravaggia został rozpropagowany przez słynny film angielskiego reżysera, Dereka Jarmana, z 1986 roku

**Co o relacjach Caravaggia z
mężczyznami mówią
siedemnastowieczne
źródła?**

MARIO MINNITI

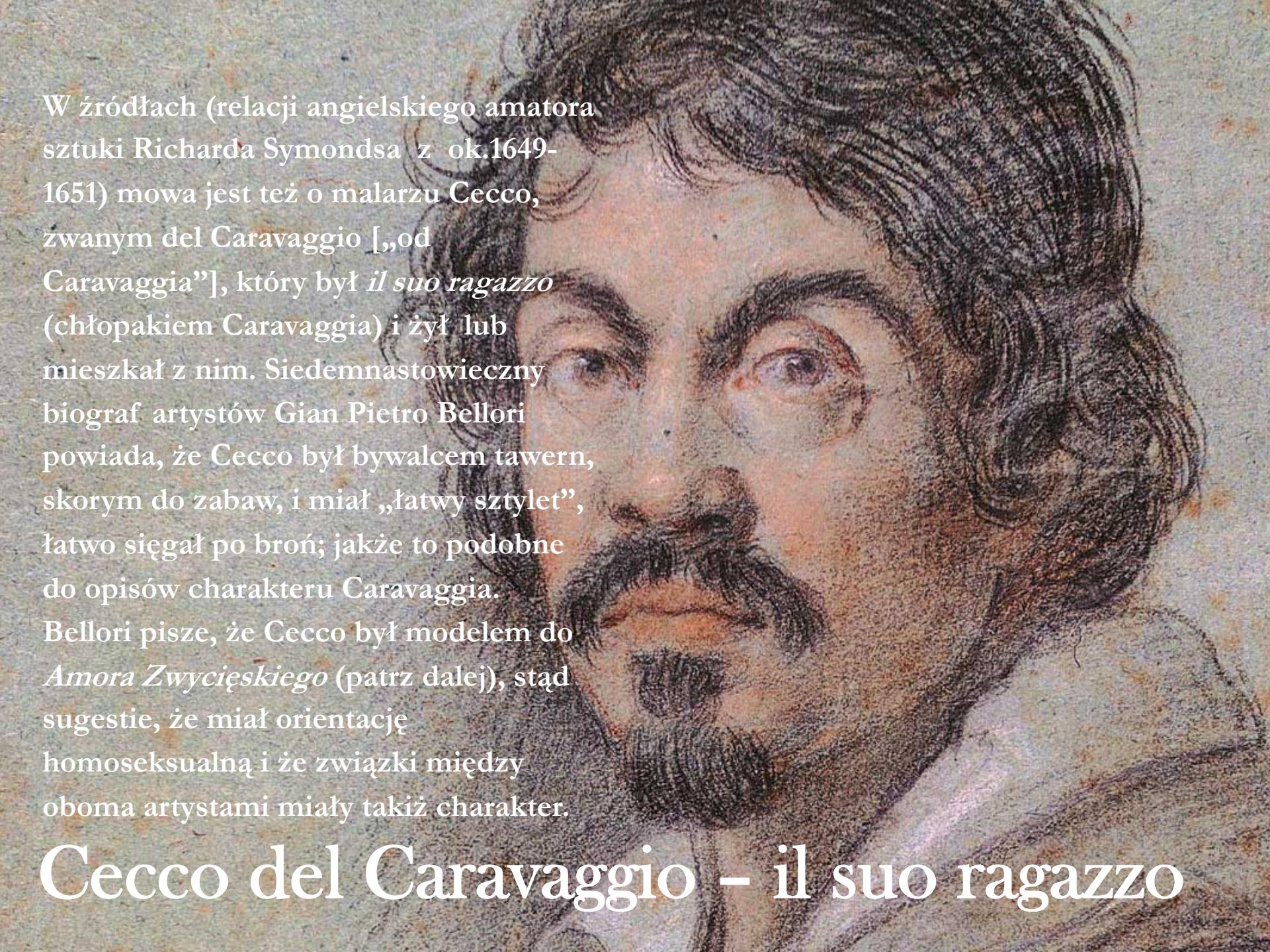

Caravaggio zamieszkał u kardynała del Monte w Palazzo Madama w 1594 roku, razem z malarzem sycylijskim Mario Minnitim (1577–1640). Razem mieszkali i żyli do 1600, póki Minniti nie ożenił się. On to wg badaczy (np. Frommera) miałby być modelem do wczesnych obrazów, m.in. *Bacchusa* z Uffiziów, *Lutnisty* z Ermitażu i *Wróżki* z Luwru. Gdy Minniti się wyprowadził, Caravaggio był wściekły, i w czasie procesu sądowego w 1603 powiedział, że Minniti żył z nim przed trzema laty, potem odszedł, a on, obrażony, nigdy już się do niego nie odezwał.

W procesie 1603 Tommaso Salini nazwał pewnego chłopaka, niejakiego Giovanniego Battistę, *una bardassa di Micalangelo* (ciotą, męskim kochankiem,ską prostytutką Caravaggia), ale ten zaprzeczył, by chłopaka w ogóle znał.

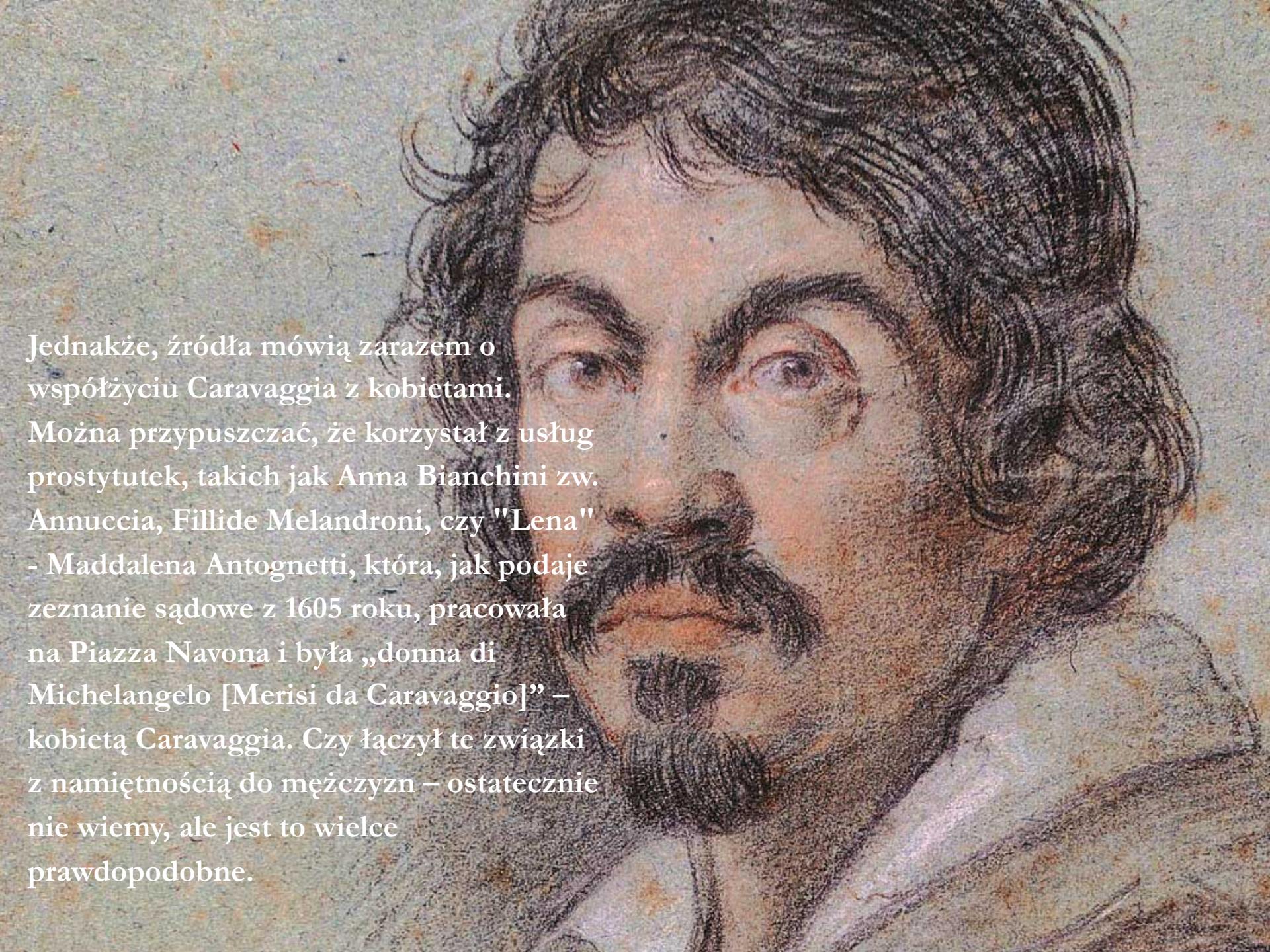
Giovanni Battista - *una bardassa di Micalangelo*

W źródłach (relacji angielskiego amatora sztuki Richarda Symonda z ok. 1649-1651) mowa jest też o malarzu Cecco, zwanym del Caravaggio [„od Caravaggia”], który był *il suo ragazzo* (chłopakiem Caravaggia) i żył lub mieszkał z nim. Siedemnastowieczny biograf artystów Gian Pietro Bellori powiada, że Cecco był bywalcem tawern, skorym do zabaw, i miał „łatwy sztylet”, łatwo sięgał po broń; jakże to podobne do opisów charakteru Caravaggia.

Bellori pisze, że Cecco był modelem do *Amora Zwycięskiego* (patrz dalej), stąd sugestie, że miał orientację homoseksualną i że związki między oboma artystami miały także charakter.

Cocco del Caravaggio - il suo ragazzo

Jednakże, źródła mówią zarazem o
współżyciu Caravaggia z kobietami.
Można przypuszczać, że korzystał z usług
prostytutek, takich jak Anna Bianchini zw.
Annuccia, Fillide Melandroni, czy "Lena"
- Maddalena Antognetti, która, jak podaje
zeznanie sądowe z 1605 roku, pracowała
na Piazza Navona i była „*donna di*
Michelangelo [Merisi da Caravaggio]” –
kobietą Caravaggia. Czy łączyły te związki
z namiętnością do mężczyzn – ostatecznie
nie wiemy, ale jest to wielce
prawdopodobne.

Homoseksualność w miastach włoskich – elity i półświatek

W Rzymie, Florencji, Genui i Wenecji środowisko homoseksualne i „queerowe” (o płynnej tożsamości płciowej) było tradycyjnie liczne i preżne.

Na przykład we Florencji w XV/XVI wieku działał specjalny urząd pełniący nadzór obyczajowy nad nocnym życiem miasta. Powołany został zwłaszcza do zwalczania sodomii, pod którym to pojęciem rozumiano głównie akty homoseksualne. Florencja liczyła wtedy jakieś 40.000 mieszkańców (mężczyzn, kobiet, dzieci), a z nich aż 15.000–17.000 mężczyzn podległo inkryminacji komisji obyczajowej; wydano 2400–3000 wyroków skazujących. To oznacza blisko połowę męskiej populacji miasta w dwóch pokoleniach. Wynika z tego, że zjawisko „sodomii” miało społeczny charakter, było niebywale rozpowszechnione, funkcjonowało nie marginalnie, lecz publicznie, i że właściwie, poza sferą jurysdykcji prawnej, musiało być akceptowane, a przynajmniej w znacznej mierze tolerowane. Był to proceder regularny, a nie seria pojedynczych ekscesów. Można więc wręcz mówić o społecznej kulturze homoseksualnej, choć nie o subkulturze gejowskiej w dzisiejszym sensie słowa. Wyjaśnia to też, dlaczego próg wiekowy zawierania mażeństwa był we Florencji zawyżony: przeciętnie 30–31 lat, przy czym aż 12% mężczyzn pozostawało bezżennych.

Niewątpliwie relacje między mężczyznami były we włoskich miastach obyczajową modą, podejmowano je przed zawarciem małżeństwa. Ich zapleczem była **kultura męskiej przyjaźni, amicizia**, zawieranej w patriarchalnym społeczeństwie, czego świadkami są liczne portrety renesansowe, manierystyczne i barokowe. Poza erotyką, związki takie – jak mówią źródła – realizowały się we wspólnych ucztach, bankietach, festynach, zabawach, grach hazardowych, muzykowaniu, dyskusjach w domach i warsztatach, piciu w tawernach, wypadach do letnich rezydencji pozamiejskich i ochoczym tam świętowaniu.

Była to obyczajowość nie plebejska, lecz elitarna, arystokratyczna. I to czasem jawną. 31 sierpnia 1531 roku grupa 30 młodych szlachciców florenckich wtargnęła do ratusza i zmusiła sędziego do uniewinnienia wszystkich młodzieńców skazanych za sodomię na banicję lub inne kary. Pierwsza w dziejach demonstracja gejowska, Pride Day, Christopher Street Day – chciałoby się rzec.

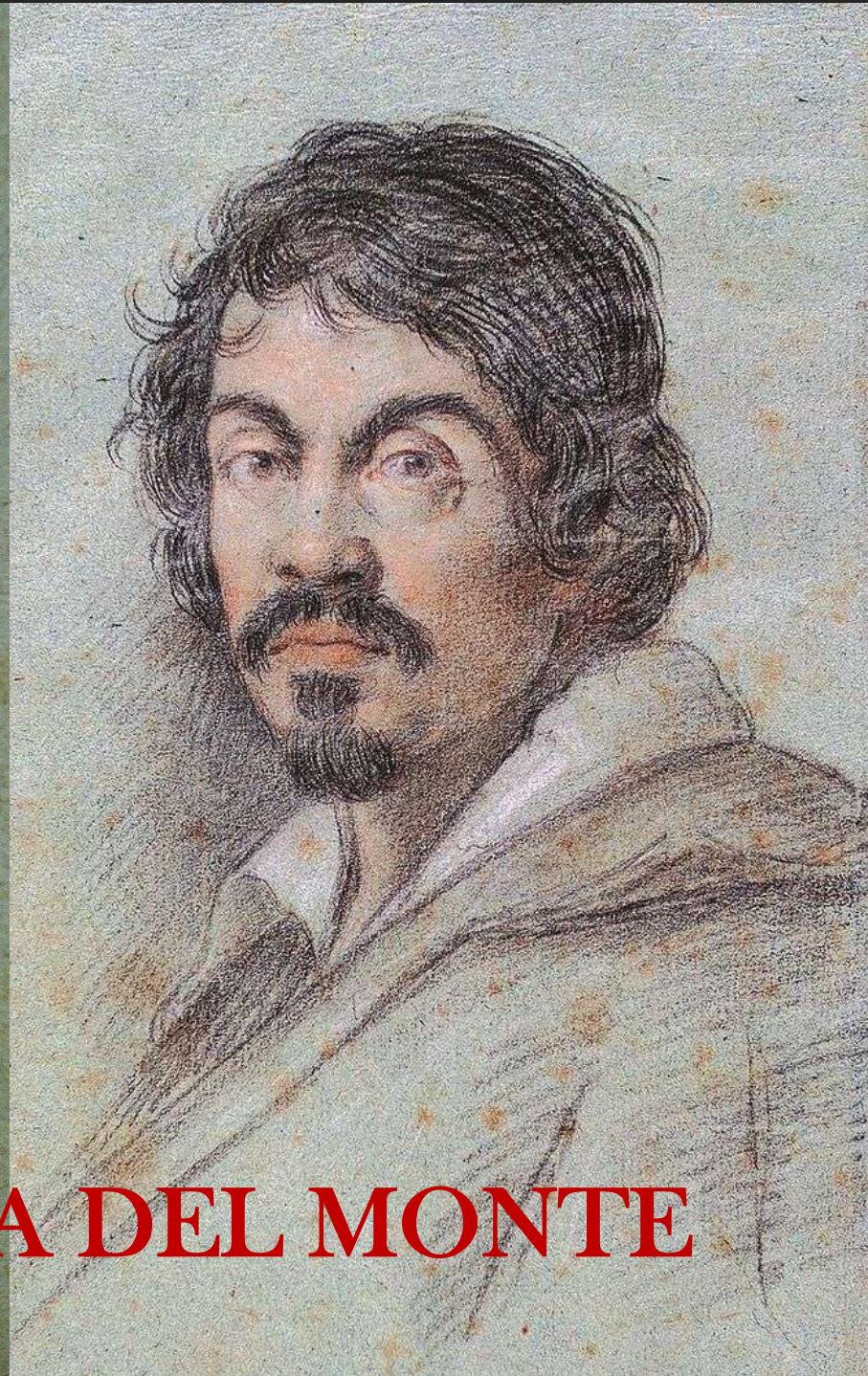

Rzym u schyłku XVI i na początku XVII wieku był miastem szczególnym. Stolica papiestwa i odnowionego po soborze trydenckim katolicyzmu triumfowała, ufna w pokonanie protestantyzmu. W 1594 roku kopuła bazyliki świętego Piotra została zwieńczona wielkim, lśniącym globem ze złoconego brązu, który z daleka przywoływał wiernych z całego świata. Jednocześnie to pyszne miasto – narodowy i kulturowy tygiel, tłumnie odwiedzany przez pielgrzymów z całego świata – stało się najbardziej niebezpieczną stolicą Europy, rajem dla żebraków, złodziei, kieszonkowców, szarlatanów, prostytutek, cyganek i wróżbitów, szulerów, czyhających na naiwne ofiary, ale też miejscem najbardziej wyrafinowanych rozrywek elity arystokratycznej, w tym też kardynalskiej.

Obyczajowość homoerotyczna kwitła w obu tych sferach społecznych.

Caravaggio: *Szulerzy* i *Koncert młodzieńców*

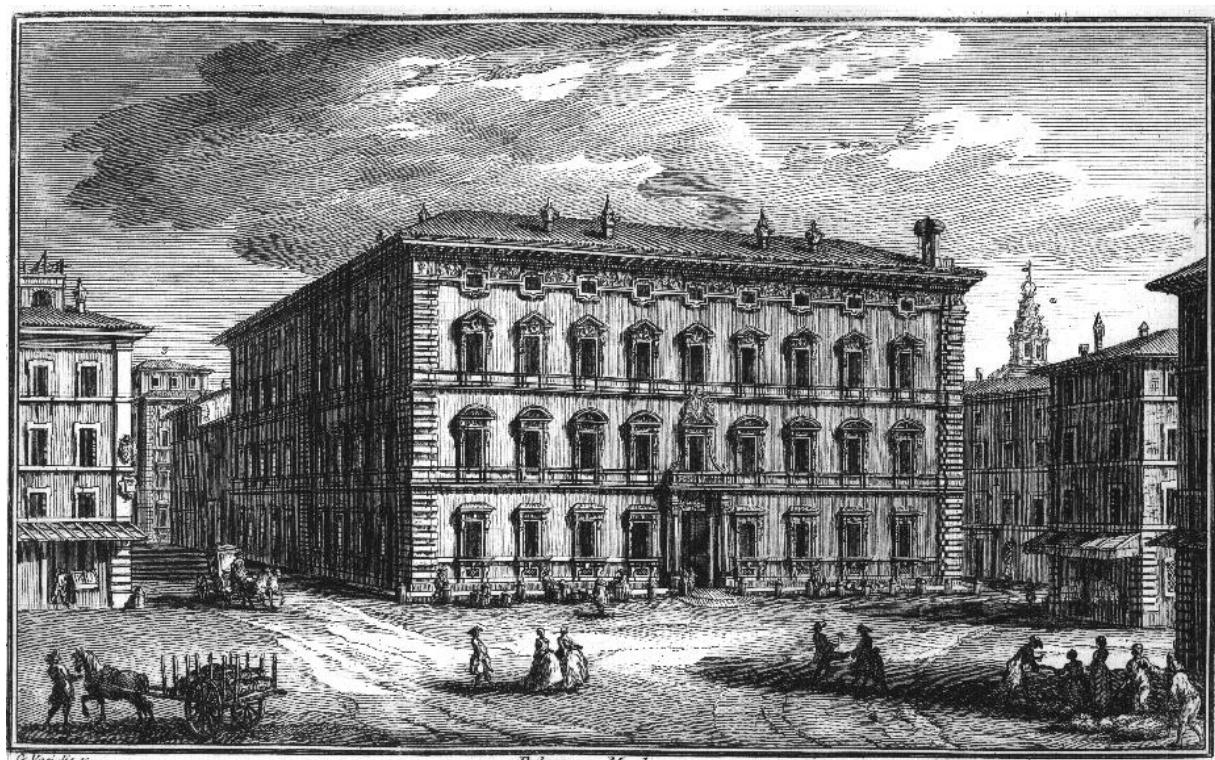

FRANCESCO MARIA DEL MONTE

53
petrarcha

W rzymskiej koterii arystokratycznej czołową postacią był **kard. Francesco Maria del Monte**, skłonny do flirtu i zabaw z młodymi mężczyznami. Był wysoko urodzonym dyplomatą, ambasadorem Wielkiego Księstwa Toskanii w Stolicy Apostolskiej, namiętnym kolekcjonerem, amatorem sztuki, protektorem Akademii św. Łukasza, mecenasem artystów.

Caravaggio poznał kardynała del Monte w 1594 roku. Został on pierwszym patronem młodego malarza, który mieszkał nawet przez pewien czas w jego rezydencji, Palazzo Madama.

G. Vasi del sc.
1. Palazzo Carpegna, 2. Cupola della Chiesa di S. Luca nel Collegio della Sapienza, 3. Palazzo Giustiniani, 4. Chiesa del SS. Salvatore.

To Del Monte wylansował Caravaggia wśród rzymskiej elity. Nabywał jego wcześnie obrazy. Dzięki del Montemu zleceniodawcami i klientami Caravaggia zostali kard. Federico Borromeo, książę Federico Gonzaga, markiz Vincenzo Giustiniani, papieski skarbnik Tiberio Cerasi, kard. Scipione Borghese.

Ten ostatni zresztą podejrzewany był o homoerotyczne inklinacje, jako propagator muzyki kastratów, jako właściciel antycznej rzeźby *Hermafrodyty*, czy jako zleceniodawca *Amora Zwycięskiego* Caravaggia.

Scipione

Borghese

Hermafrodyta

Amor Zwycięski Caravaggia

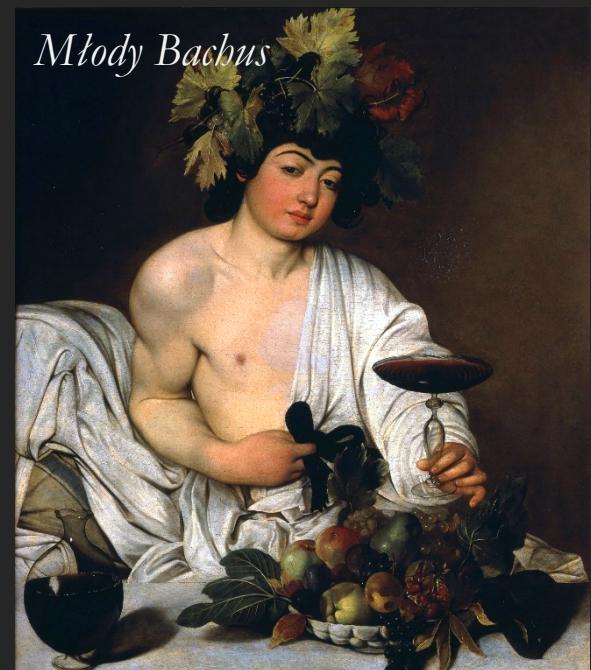

Co się działo w Palazzo Madama?

Del Monte uwielbiał organizować i brać udział w wyszukanych bankietach, ucztach, koncertach muzycznych, deklamacjach poezji, w czym uczestniczyli urodziwi młodzieńcy.

Znamy też opis przyjęcia u kardynała Damasceniego Paretiego, na którym, w obecności Del Montego, z gościmi tańczyli młodzi mężczyźni przebrani za dziewczęta.

W tym to klimacie powstały i funkcjonowały wczesne obrazy Caravaggia...

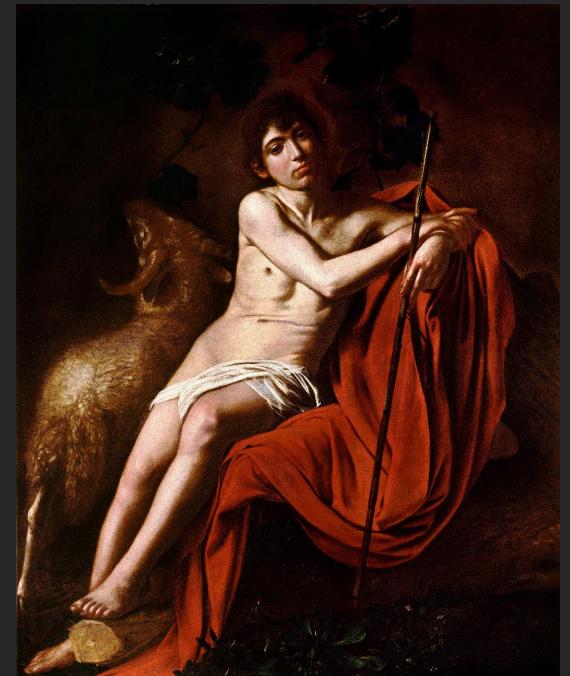

606

Z tej homoerotycznej aury rozrywek rzymskiej socjety wywodzą się także liczne, **powokacyjnie zmysłowe, a nawet perwersyjnie erotyczne, wizerunki Św. Jana Chrzciciela**, malowane przez Caravaggia w Rzymie i w późniejszym okresie w Neapolu – zawsze dla wyrafinowanych arystokratycznych kolekcjonerów, w tym kardynałów i dostoyników kurii papieskiej.

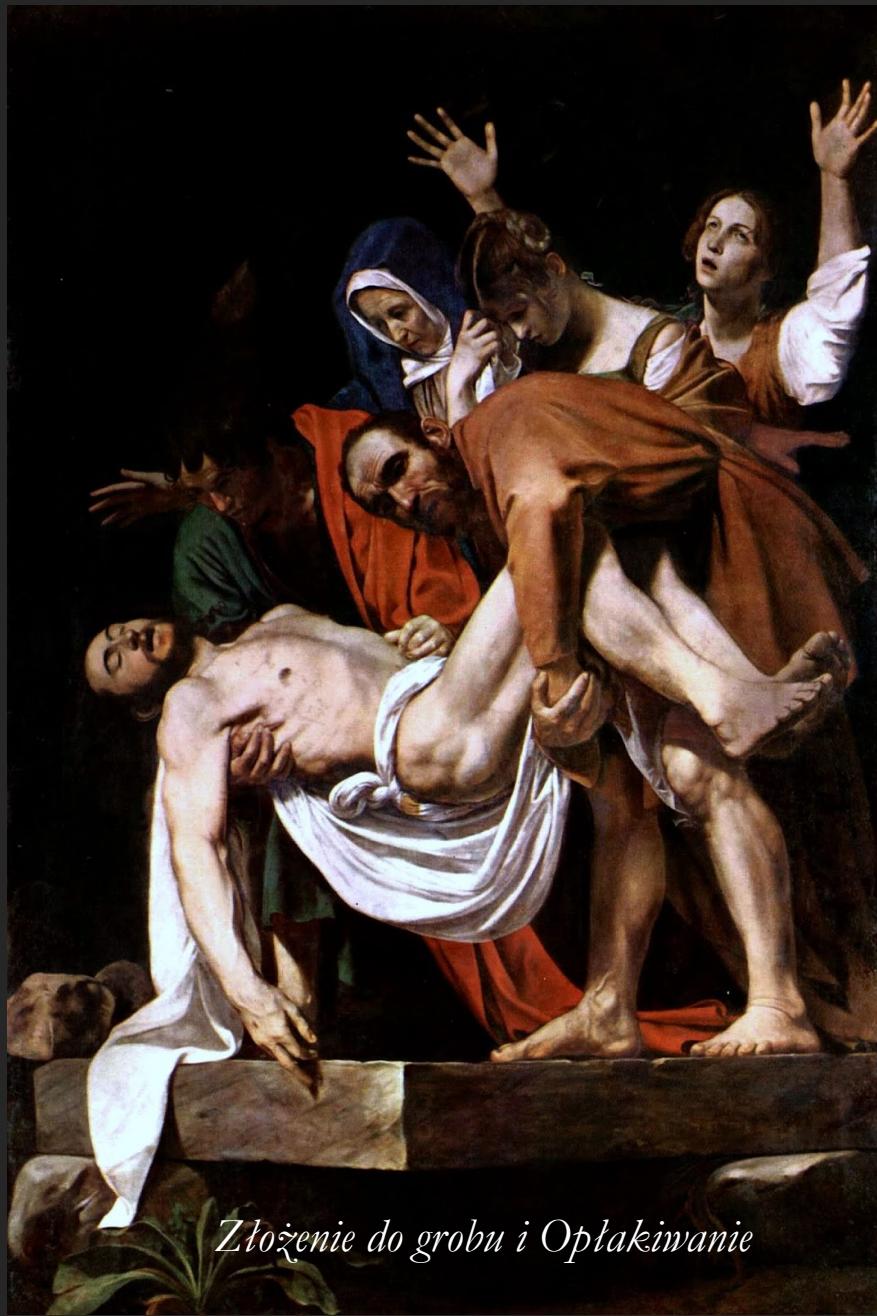

CARAVAGGIO – MISTRZ RELIGIJNEGO PATOSU

Caravaggio był także wielkim malarzem religijnych obrazów ołtarzowych. Współtworzył nową formułę sztuki katolickiej, zgodną z reformą kultu i pobożności dokonaną na soborze trydenckim (1545-1563). Miała to być sztuka perswazyjna, retoryczna – apelująca bezpośrednio do uczuć i umysłu wiernego, czy to erudycy, znawcy teologii i sztuki, czy to prostego człowieka z warstw ludowych. Caravaggio połączył więc retoryczny patos i wzniósłość z realizmem codzienności i silną uczuciowością głębokich przeżyć religijnych.

Złożenie do grobu i Opłakiwanie

Matka Boska Różańcowa

Czy to paradoks: malarz zmysłowych obrazów homoerotycznych, a zarazem mistrz głębokich doznań religijnych?

Czy – dwa odrębne oblicza osobowości Caravaggia?

Czy może – dwa uzupełniające się aspekty jednej tożsamości?

PYTANIA

1. Które środowiska dawnej kultury europejskiej były otwarte na relacje homoseksualne? Jakie oficjalne formy mogły przyjmować te relacje?
2. Jaką rolę społeczną odgrywali artyści homoseksualni w swych środowiskach?
3. Jakie cechy obrazów Caravaggia uznajesz za homoerotyczne lub queerowe? Czy widzisz różnice między oboma pojęciami?
4. Jak sądzisz, czy sztuka dawnych artystów gejów była sposobem adaptacji społecznej (konformizmu), czy też środkiem zerwania z tabu (subwersji) i przejawem buntu? Czy była ówczesnym *coming out*?

5. Czy znasz wybitnych artystów światowych i polskich XX-XXI wieku o otwarcie wyrażanej tożsamości homoseksualnej, queerowej lub niebinarnej?
6. Ten materiał był poświęcony przedstawicielowi kulturowo-artystycznej tradycji homoerotyki męskiej. Czy umiesz napisać projekt podobnej prezentacji na temat homoerotyki kobiecej w sztuce i literaturze?
7. Czy to, że wielu wielkich artystów miało orientację homoseksualną, ma znaczenie dla Twojego stosunku do osób nieheteronormatywnych w Twoim otoczeniu? A jeśli ich nie znaś, to może poszukaj?...